

UDK :93.1

Ubaydulla QUVVATALIYEV,

Termiz davlat universiteti tuzilmasidagi Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi direktori

E-mail: kuvvataliyev@mail.ru

Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi direktori, t.f.d B.Xasanov taqrizi asosida

THE STUDY OF THE HISTORY OF THE UZBEK PEOPLE IN THE 20S OF THE 20TH CENTURY (AS AN EXAMPLE OF BULAT SOLIYEV'S ARTICLE "UZBEKS ARE TIMUR'S CHILDREN")

Annotation

Dozens of scientific articles and books written by Bulat Soliyev, one of the founders of modern Uzbek schools of historians, are mainly devoted to the history of the region and the history of the peoples who lived in these lands. In his articles and works, Bulat Soliyev tries not to write the history of rulers and other famous people, but to illuminate the history and standard of living of ordinary people who lived in the studied period. In this way, the historian shows that the object of history is not khans and emirs, but ordinary people. This article of the presented historian will undoubtedly be one of the important scientific sources for illuminating the history of the Uzbek people in the 15th-16th centuries.

Key words: Bulat Soliyev, Uzbeks, Central Asia, Temur, Shahrukh Abulhair, Husayn Boyqaro, Shaibanikhan, Movarounnahr, Khorezm, "Bahr ul-asror".

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ УЗБЕКСКОГО НАРОДА В 20-Е ГОДЫ XX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ СТАТЬИ БУЛАТА СОЛИЕВА «УЗБЕКИ – ДЕТИ ТИМУРА»)

Аннотация

Десятки научных статей и книг Булата Солиева, одного из основоположников современной узбекской школы историков, в основном посвящены истории региона и истории населявших его народов. В своих статьях и произведениях Булат Солиев старается не писать историю правителей и других известных людей, а освещать историю и уровень жизни простых людей, живших в изучаемый период. Таким образом историк показывает, что объектом истории являются не ханы и эмиры, а простые люди. Данная статья историка, несомненно, станет одним из важных научных источников для освещения истории узбекского народа XV-XVI веков.

Ключевые слова: Булат Солиев, узбеки, Средняя Азия, Темур, Шахрух, Абулхайр, Хусейн Бойкара, Шайбанихан, Маваруннахр, Хорезм, «Бахр уль-асрор».

XX ASRNING 20 YILLARIDA O‘ZBEK XALQI TARIXINING O‘RGANILISHI (BULAT SOLIYEVNING “O‘ZBEKLAR HAM TEMUR BOLALARI” MAQOLASI MISOLIDA)

Anotatsiya

Zamonaviy o‘zbek tarixchilar maktablarining asoschilaridan biri bo‘lgan Bulat Soliyevning qalamiga mansub o‘nlab ilmiy maqolalar va kitoblar asosan mintqa tarixiga va shu yerlarda yashagan xalqlarning tarixiga ba‘ishlangan. Bulat Soliyev o‘z maqola va asarlarida yurt tarixini yoritishda hukmdorlar va boshqa mashhur kishilar tarixini yozish bilan emas balki, o‘rganilayotgan davrda yashagan oddiy xalqning tarixi va turmush darajasini yoritishga harakata qiladi. Shu orqali muarrix tarix faning obyektini xonlar va amirlar emas balki oddiy xalq ekanligini ko‘rsatadi. Muarrixning ushbu maqolasi ham o‘zbek xalqining XV-XVI asrdagi tarixini yoritishda muhim ilmiy manbalardan biri bo‘lishi shubhasiz.

Kalit so‘zlar: Bulat Soliyev, O‘zbeklar, O‘rta Osiyo, Temur, Shohruh, Abulxayr, Husayn Boyqaro, Shayboniyxon, Movarounnahr, Xorazm, "Bahr ul-asror".

Kirish. Mazkur maqolda Bulat Soliyev tomonidan iste’foda etilgan “o‘zbek” atamasini bugungi o‘zbek xalqiga bog‘lash tarixiy jihatdan unchalik ham to‘g‘ri bo‘lmasligi mumkin. Chunki olim Dashti qipchoqdagi turkiylarning qanday nom bilan atalishlaridan qat’iy nazar, ular Movarounnahrda qardoshlari bilan na til va din b orasida jiddiy tafovutga ega bo‘lmaganlar. Bundan tashqari Dashti qipchoqdagi hukmron elita va Movarounnahrda temuriy shahzodalar yaqin qon qarindoshlik munosabatida bo‘lib kelganlar. Shu tufayli ham olim maqolaga “O‘zbeklar ham Temur bolalari” deb nom bergan bo‘lsa ajab emas. Ushbu maqolada Bulat Soliyevning 1928-yilda “Maorif va o‘qituvchi” jurnalining 5-6 sonlarida nashr qilingan “O‘zbeklar ham Temur bolalari” nomli maqolasini arab alifbosidagi eski o‘zbek yozuvidan tadbil qilish oraqli, XX asrning 20 yillarida jadid tarixshunoslarining tarixiy tadqiqot usullari va yondashuvlari haqida bazi xulosalarga chiqarish imkonini beradi. Maqolani tadbil qilish jarayonida XX asrning birinchi choragida shakllangan o‘zbek

tilining adabiy uslublariga o‘zgartirish kiritmaslikka va so‘zlar eski o‘zbek yozuvida qanday yozilgan bo‘lsa shu holda berishga qaror qildik.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bulat Soliyev ushbu maqolasida bir qator qimmatli asarlarni birlamchi manba sifatida qo‘llaydi.

Jumladan Abdulg‘oziy Bahodirxonning “Shajarayi turk va mo‘g‘ul” (شجرای ترکی و مغول) asari mazkur maqoladagi Dashti qipchoq va Xorazmdagi voqealar uchun birlamchi manba vazifasini o‘tagan. Shu bilan birga olim mazkur maqolani yozishda olim yana bir qimmatli asardan foydalanadi. Bu asar Mahmud ibn Valining “Bahr-ul asror” yohud “Bahr ul-asror fi manaqib” (بحر الأسرار في مناقب) asari bo‘lib, muarrix bu asarning VI bobidan unumli foydalangan holda, XIII asr oxiri XVI asrdagi Chig‘atoy ulusu va Erondagi voqealarni yoritishga harakat qiladi. Bulardan tashqari mazkur maqolani tayyorlashda olim Habib us-siyar,

Shayboniyoma, Tuzik Temuriy kabi tarixiy manbalardan keng o'rinda foydalangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Olim mazkur maqolani yozish davomida, bo'lib o'tgan voqea hodisalarni tarixiy manbalarda ko'rsatilgani kabi, o'quvchi tafakkurida jonlantirishga harakat qiladi. Bulat Soliyev retrospektiv usuldan foydalangan holda voqealar borishini jonlantirishga harakat qilgan bo'lsada, ayni paytda biz maqolani tarixshunoslik tadqiqoti sifatida ham qabul qilishimiz mumkin. Chunki tarixchi maqolada voqea hodisalarni ko'p o'rinda manbalar orqali so'zlaydi.

Tahlil va natijalar. Maqolada olim o'z oldiga qo'yan maqsadlariga erishadi. Jumladan, Movarounnahr shimolidagi turkiy qabilalarning janubga ko'chishi va buning siyosiy oqibatlarini haqida xulosalarini o'rta asrlarda yozilgan manbalar asosida berib o'tadi. Ushbu maqolaning boshqa bir qimmatli tomoni shundaki mazkur maqola dashti qipchoqdagi turkiy qabilalarning XV asrdagi siyosiy boshqaruv tuzilishi borasida mahalliy tarixchilar tomonidan qilingan birinchi jiddiy ilmiy tadqiqot edi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bolsheviklar tomonidan Amir Temur shaxsiyatiga qarshi kurash hech bir vaqtda to'xtagan emas. Ana shunday murakkab davrda Amir Temur nomini o'zbek xalqiga bog'lagan holda katta ilmiy maqola yozish, har bir olimdan ulkan jasorat talab etardi. Ushbu maqolada Bulat Soliyev yangidan tashkil etilgan O'zbekiston davlatining asosini tashkil etgan o'zbeklar tarixidagi bazi masalalarni ilmiy jihatdan, manbalar asosida ochib berishga harakat qilgan. Bugungi kunda jadidlar merosi, ularning g'oya va qarashlarini o'rganish har qachongidan ham dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu haqda Prezident Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 22-dekabr kuni Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashi yig'ilishida "Ma'rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo'lib xizmat qilishi tabiiy. Bu kimgadir yoqadimi yoki yo'qmi, xalqimiz jadid bobolarimiz ko'rsatib bergan yo'ldan og'ishmay borishi kerak. Chunki ularning g'oya va dasturlari Yangi O'zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan har tomonlama uyg'un va hamohangdir" degan edi. Shu tufayli jadid mutafakkirlarimizning asarlari va maqolalarini topish, o'rganish, ularni qayta nashr qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek ismi ostida O'rta Osiyoni istilo qilg'on xalqlarning eski joyi Dashti Qipchoqning bugungi Yoyiq daryosidan olib, Sirdaryoning quyisig'a qadar bo'lg'on yerlardir. Oltun O'rda xonlig'i mayda feodallilarga taqsim qiling'anda Jo'jining o'g'li Shayboniyg'a mazkur yerlar tekkandir. Bular Yoyiq bilan Sirdaryosining to'rtasida yoyilib, qishlab yurganlar. O'zbek muarrixi Abulg'oz Bahodirxon bu to'g'rida quydag'icha yozadi: "Otasi Shaybonxong'a cho'lduk yetib o'n besh ming uyuk el berdi. Boyri elindin qushchi va nayman va qorluq va buyrak bu to'rt uruq elni berdi. Toki aytdikim o'lturur yurtning og'om olchin birla mening oramizda bo'lsin, yozina qirg'iz, sovuqda eling to O'rol tog'inacha Yoyiqning kun tug'ush tarafini yoylog'ing qish bo'lg'anda Qoraqum va Sir suvining bo'yi, Chu suvining oyoqina qishlog'il edi. Shaybonixon ushbu aytilg'on yurtlarni yoylab va qishlab o'lturdi" deydi. "Bahrul asror" egasi ham: Jo'jixon bolasi Shayboniyxon rus, cherkass ulus, bulg'or ustiga bo'lg'on yetti yillik safarida Botuxonning qoshida maqbul va manzur bo'ldi, shuning uchun unga hadiya tariqasida to'rt avmoq (aymoq) berdi" deb Abulg'ozining so'zini ta'kid qiladi. To'rt uruq el berganini "Bahrul asror" ham aytadi. Shuning bilan birga "Bahrul asror" Shayboniyning o'g'li Bahodirning yuz o'rda deb ham mashhur bo'lg'on Oqo'rdani qishloq va yoyloq uchun ixtiyor qilg'onlig'in so'ylaydi. Shaybon va uning bolalari O'rta Osiyoni istilolarig'a qadar

shu o'zlarining udellarida ko'chib, qo'nib yurganlar. Bunday o'zbek qabilalarining Temur zamonig'a qadar O'rta Osiyog'a tomon harakat qilg'onliqlari ma'lum emas, ammo Temur zamonida Movarounnahrda hujum qilg'onliqlari so'ylanadi. Temur o'zining tuzukotida o'zbeklarning ta'addi va zulmlari zo'r bo'lg'onlig'in, Movarounnahni tinchsizlab turg'onliqlarini yozadi. Movarounnahrdagi Chig'atoy xonlarining hokimiyat uchun kurashidan istifoda qilib bu mamlakatga mudoxala qilg'onliqlari ko'rinadi. Ammo Temurdan so'ng Movarounnahrga hujumlari ko'prak uchraydi. Hatto Shohrux mirzo vaqtidanoq o'zbeklar Xorazmni istilo qildilar. O'zbeklar boshlig'i Abulxayr Xorazm viloyati volisi Ibrohim sultong'a yozhon talabomasida: "Xorazm eskidan berli Jo'jixonning devonig'a tobe' bo'lib keldi, u viloyatni o'zining vorislariga topshiringiz" dedi, o'zining Jo'ji bolalarining vorisi ekanini da'vo qildi. Xorazm xalqi bo'lsa, o'zbeklarning talabiga qo'shiladular. Xorazmning boshlug'i bo'lg'on Ibrohim sultong'a mamlakatni topshirishni tavsiya qiladilar. Mamlakatning "ulug'larini"ning o'zbeklar tomonida ekanini ko'rgandan so'ng Ibrohim Sulton Xorazmni tashlab Shohrux yonig'a Hirotga qochib boradi. O'zbeklarning Xorazmni istilosi Shohruxqa qattiq ta'sir etdi. Lekin bir narsa ham ishlay olmaydi. Buning sababini quydag'icha ko'rsatadilar: "birinchidan turkmanlarning isyoni, ikkinchidan o'g'lining vafoti, uchinchidan qarilig'i, Xorazm masalasig'a aralashishg'a mone' bo'ldi" deydi. Bu sabablar orasida muhimi isyon masalasidir. Shohrux mirzo vaqtda Temur o'lkasida savdo sarmoyasi o'sgan, mustamlakalarni talash, jabr va zulm kuchaygon edi. O'shaning uchun mazkurdan yiroq bo'lgan viloyatlarda isyonlar ko'rina boshlag'on edi. Shohruxning o'zbeklarga qarshi hech bir chora qila olmag'onig'a shu isyonlar sabab bo'lg'on bo'lsa kerak. Ammo o'zbeklarni Xorazmning "ulug'larini" yaxshi istiqbol qildi, deydi. Mas'ud ibn Usmon Ko'histoniy o'zining tarixida Abulxayrxonning o'g'li Suyunchoxojaning og'zidan eshitib o'zbeklarning Xorazmni olg'onlig'in hamda bularning boshlig'i Abulxayr to'g'risida: "Otam Xorazmni olg'ondan so'ng xazinaning eshigin ochdi. Zamonlarning o'tishi bilan burung'i hokimlarning yiqqon xazinalarin taqsim etdi. Katta amirlardan ikkalasini xazinaning eshigi oldig'a o'tquzdi. Sipohlar va boshqalar ikkita, ikkita bo'lib keldilar, ko'tara olg'oncha olar edilar" deb yozadi. Xorazm "ulamolar va akobiri" Shohrux to'g'risida bir narsa demagani holda Abulxayr haqida ko'p mubolag'a bilan maqtaydilar. Voqe'da Shohruxni maqtash kerak edi, chunki bu kishini Hirot ulamosi vali, sohibi karomat deb maqtaydilar. G'oyat dindor, taqvo, olim va ulamog'a rioyali deydi. Abulxayr bo'lsa, sohibi karomat emas, balki dindor bo'lishi ham shubhalik. Shunday bo'la turib buni maqtashlarida masala ma'lum, bularga Abulxayr ko'p hadyalar bergan. Xalqning oliy tabaqasi o'shalar bo'lg'ondan, shubhasiz bu guruhni o'z tomonig'a og'darishqa tirishqon. Ko'p yillardan berli yig'ilib kelgan xazina ochilib taqsim etilganda bu guruhga muhim hissa tekkan. O'shaning uchun dasht hokimi Abulxayrni Temur bolasi Shohruxdan ortiq ko'rganlar. Hirot ulamo va akobiri saroy doirasida aylanishib Shohruxning doimo in'om va ehsonig'a mazhar bo'lg'onlar. Shuning uchun uni "vali", "sohibi karomat" deganlar, ammo xorazmlilarning undan yiroqliq'i Hirotdag'i hadiya va peshkashlaridan mahrum bo'luvchilig'i Abulxayrga yaqinlashishlarini mujib bo'lg'on. Xorazm akobirining shodliqlarig'a qarshi o'zbeklar bu o'lkada ko'p turmaydilar, Xorazmni tashlab ketishga majbur bo'ladilar, Bahrul asrorning aytganiga ko'ra o'zbeklarning dasht havosig'a o'rganganligi, Xorazmda vabo kasalining paydo bo'lishi bu o'lkani tashlab ketishlarina mujib bo'lg'on. Bu voqe'adan so'ng o'zbeklarning istilo fikrlari bilan O'rta Osiyog'a tajovuzlari ko'rinmaydi. Balki bular Temur bolalarining hokimiyat kurashlarida aralashib turg'onlar. Temur bolalari kurash va

tortishda, taxt uchun taloshlarda bularning himoyasiga sig'ing'onlar. Mag'lub tomon o'zbeklarga kelib iltijo qiladi. Yordam berishlarini so'raydi. O'zbeklar albatta yo'q demadilar. Yordamning bekorga bo'lmag'usini biladilar shuning uchun Abulxayr ba'zan o'zi, ba'zi vaqtda amirlarining qo'li ostida askar yuboradi. Shohrudan so'ng boshlang'on taxt kurashida Shohruxning nabirasi Alouddavla, Ulug'bekning nabirasi Mahmud Jo'ki, Mironshoh bolalaridan bo'lg'on Sulton Abu Said, nihoyat Husayn Boyqaro kabilar doimo o'zbeklarga murojaat qilg'onlar. Alouddavla Abulxayrning yordami soyasida ... o'g'li Hirotg'a o'runchadilar. Sulton Abu Said Movarounnahr uchun kurashda yengilib Turkiston tomonga ketishga majbur bo'ldi. U zamonlar Movarounnahrda o'zining katta boylig'i, buyuk bir feodal darajasida zo'rliq'i bilan shuhrat chiqazg'on Ho'ja Ahror ismida bir eshon bor. Buning xalq orasida nufuzini, Movarounnahr xalqining ko'pisi buning dehqoni ekanini Sulton Abu Said juda yaxshi biladi. Shuning uchun bu eshonni izlab Toshkant uyazdidag'i Parkent qishlog'ina boradi. Bunday fursatni kutib turg'on eshon uchun Abu Saidning kelishi zo'r g'animat sanaladi. Xo'ja Ahrorning kengashi va maslahati bilan Abu Said Abulxayrxonga murojaat etib yordam so'raydi. Abulxayr albatta yo'q demaydi, butun Movarounnahr, balki Iroq va Xurosonni Abu Saidga olib beradi. O'zbeklar shu yordamlari barobarig'a ko'p g'animat oladilar. Eng qimmatli zahiralalar, hadiyalarni Abulxayrning oldig'a qo'yadilar. Ulug'bekning to'rtinchi qizi bo'lg'on Robiya begimni Abulxayrg'a beradilar. Bu qadar mol va hadiyalarning o'zbeklar uchun ahamiyati albatta katta. Bundan so'ng Xo'ja Ahror juda ulg'ayadi. Abu Saidning birdan bir mushoviri bo'lib, mol mulkini yana ortiradi. Muhammad Jo'ki ham abulxayrg'a murojaat etib, mulkiga ega bo'lishni xohlag'anini bildiradi va yordam berishni iltimos qiladi. Abulxayr Burga Sultonni chaqirib: menim davlatimda sendan boshqa bu ishga mustahaq kishi yo'q sen bor, shu Temur bolalarini bu falokatdan qutqor, mazmunida so'ylab, bir miqdor askar berib Muhammad Jo'ki bilan yuboradi. Lokin Jo'ki bilan Burga orasida xottu harakatda ittilof chiqqonidan bu safar mavaffaqiyatsizlik bilan bitdi. Nihoyat Temur bolalari orasida o'zining shoirligi bilan shuhrat chiqarg'on Husayn Boyqaro ham o'zbeklarga murojaat etadi. Bunga Abulxayrxon huzuriga kelishni "Habib us siyar" sohibi quydag'icha tasvir etadi: "Boqaroning kelishini eshitgandan so'ng Abulxayrxon o'zining nuyon va akobirini unga qarshi istiqbolg'a chiqoradi. Boqarog'a xon xuzuriga kirganda tobug' qilishni taklif etadilar. O'zbeklar qoshida tobug' qilish, boshidag'i ko'lohni chiqazib ruku qilg'on kabi bukulib, bir qo'ling bilan bir qulog'ingni ushlab taxt qarshisida turushdan iboratdir. Lokin Husayn Boyqaro buni qabul etmaydi. Nihoyat xon huzuriga kirganda tizzani bukishga rozi bo'ldi. Xon zo'r ehtirom bilan uni qabul qildi, o'zining yonig'a o'tquzdi. Bazm yasadi, qimiz, sharob, bol (asaldan yasalg'on musallas) icha boshladilar. Majlis qizig'ondan keyin Abulxayrxon boshidag'i qalpog'ini olib Boyqarog'a tobug' qildi. Siz bizga kirganigizda tobug' qilmasangiz ham men sizga qilaman, dedi. Boyqaro ham o'rmdan sakrab turib Abulxayrga tobug' qildi. Abulxayrning yonida bir qancha vaqtlar turdi. Abulxayrda ko'p askar bilan Xurosonni istilo qildirish fikri bor edi. Lokin shu vaqtlarda o'lib ketishi sababli bu yordam vujudga chiqmay qoldi" deydi. Bundan so'ng Abulxayr boshliq bo'lg'on o'zbek eli tarqaladi. O'zbeklar orasida chiqqan hokimiyat janjali bulardag'i birlikka katta zarba berdi. Bu o'zbek elini tarqalg'oni haqida Abulg'ozu quydag'icha so'ylaydi: "Abulxayr tug'ilishi do'stlarini kuldurub, dushmanlarni yig'latib yurgan kishi erdi. To'rt yonidag'i o'lturg'on qarindoshlarining hech qaysini tiri o'tmagan va qo'li yetmagani yo'q edi. Ul sababdian barchasi bosh ko'tardilar. Toki Abulxayrxonni o'lturdilar, oning garchi

o'g'li va nabirasi ko'p erdi, andog' ham bo'lsa ko'p dushman qo'l suqti, o'g'lonlarning bir nechasin o'lturdi. Qolg'onlari to'rt yoqqa qochdilar, ko'p elning barchasin to'rt yoqqa tuzdurdilar" deydi. Bundan so'ng bira tomondan qozoqlar ikkinchi tomondan mang'itlar mudoxala qilib o'zbek birligiga katta zarba berdilar. Abulxayrning bolalari tarqalib bitdilar. Bu tarqalg'on elning takror yig'ilishida bularning boshidan Abulxayrning nabirasi Shaybonixon ko'rinadi. Shayboniy o'ziga qarag'an bir qadar o'zbeklar bilan boshida Turkiston dalalarida So'zoq, Sig'noq, Arquq shaharlarining atrofida qozoqliqda yuradi. Bulardan xorij qozoq va mo'g'ullarning Movarounnahr ustida, Turkiston dalalarda kurashlari bor. Bular ham o'lkani qo'lg'a tushirish uchun talashadilar. Ikkinchi tomondan o'zbeklarga qarshi tajovuz yo'l ushlab, kengilarni zazyiq ostida qoldirdilar. Qozoqlar bilan mang'itlar birlashib O'rdag'a hujum etadilar. Mavlono Binoiy o'zining Shayboniy nomasida qozoqlarning kurashini quydag'icha yozadi: bir necha kundan so'ng xabar keldikim Burunduqxon va Qosim Sultonkim Jonibekxon (Qozoqxoni)ning avlodidandurlar va Atik Sulton va Hamzabek ittifoq etib lashkari Begaron bilan Sig'noq ustiga yurush etibdurlar. Xon qal'anining atrofni ehtiyot etib o'lturdi, chun Burunduqxon keldi, qal'ani atrofni muhosara qilib har tarafdin urush boshlar erdi. Andin so'ng Burunduqxon tamomi umaro va lashkar va Jonibekxonning farzandlari va mang'it lashkari bilan Sig'noqqa kelib harchand jaddu jahd qildilar, hech vajh bila qal'aga dast topa olmay xoib va xosir qaytillar". Oxirul amr maslu qozi sadr val islom va chaqmoq yuz va Siddiq shayx boshliq tamomi Sig'noq aholin talab etib dedilarkim burundin bu viloyat Burunduqxonig'a mutaalliq erdi. Emdi munosib budurkim bu viloyatni Burunduqxonig'a berila taftina taskin topqay. Bas bir kun Shayboniyxon O'zgand tarfig'a borib erdi, ul jamoa majol topib Burunduqxonni talab etib Sig'noq qal'asin unga taslim etdilar" deydi. Qozoq va mang'itlarning bir bo'lib o'zbeklarning viloyati ustida kurashin ochiq suratda etadi. Bu kurashlarda o'zbeklar zaiflanadi, Buxorog'a Abduloliy tarxonning yonig'a keladi. Bu kishi burun vaqtda Abulxayrdan yaxshiliqlar ko'rgandan, Shayboniyga ko'p iltifotlar ko'rsatadi. Bu vaqt Movarounnahrda mo'g'ul xonlari hujum qilib turg'ondan, o'zbeklarga Temur bolalarining ehtiyoji juda zo'r edi. Shuning uchun Samarqand xoni Sulton Ahmad Shayboniyning Samarqandg'a chaqirtiradi. Mo'g'ullarg'a qarshi urushda ishtirok qilishni, yordam berishlarini so'raydi, lekin bu Shayboniy qo'li ostidag'i o'zbeklar samarqandlilarga yordam berish emas, balki mo'g'ullarg'a qo'shuldilar. Buning sababini Sulton Ahmet mirzoning o'zbeklardan qo'rqishi deydi. Yordamg'a chaqirg'on bo'lsalarda so'ngidan o'zbeklardan bo'rqub ko'chishlardan shubhalanib bularni yo'qotish fikridi bo'lg'on deydi. Yozma Shayboniyнома bu to'g'rida: "Sulton Ahmet mirzo mo'g'ulg'a cherik qo'rab borurda Muhammad Shayboniyxonni to'yi bisyor takliflar qilib chorlab turur, ul holda havodor kishilardan pinhoni xabar berib tururlarkim sizga yomonliq sog'inadurlar debdur. Bu xabarni bilib o'zin ehtiyot qilib ikki – uch yuz navkarlaridin mustaid qilib o'zi birla mirzoning eshikiga olg'och kelib turur. Mirzo qoshinda xon kirganda havl uyining eshigin olib bu mustaid navkarlarin va yasovullarin eslamay har birin urub yiqib kelib o'lturg'anda mirzo va barcha beklar ul yig'indag'i navkar tamom bularning bu tavr kelib o'lturg'onidin bisyor va ham aytibdurlarkim agar ushbu navkarlari birla ham bizga qasd qilsalar barchamizni qirarlar, andin so'ng ko'k gumbazga yetkanada yomonliqlarni angiz etib mehmondorliq qilaydeb chorlab tururlar. Andog'a kelgan bekga xon aytib dururkim men sizlarning fikringizni bilib tururmen, sizlar sog'inmangizkim men sort lardek sizlarga bo'yun sunub turg'oymen, bu fikrlaringizni qo'yub bizning birla burung'idek yaxshilik ustida bo'lsangiz, borib! Yog'ilaringizni yog'ilaymen va sizlar birla bo'loyin, yo'q agar

bu so'zingizni qo'ymasangizlar to'yingizg'a bormaymen va agar borsam ko'pingizni qirarman deb aytubturur". Ikki orada hosil bo'lg'on shunday sovuqliq natijasida Temur bolalari bu o'zbeklardan yordam ololmaydilar. Bu vaqtlar ya'ni o'zbeklarning istilosi oldida Movarounnahr g'oyat mayda viloyatlarga bo'lingan, har birisi mustaqil bo'lib, bir markazga tobiot etgan. Samarqandda Mirzo Ahmad Sultonning o'g'li Sulton Ali Mirzo hokim, buning so'ziga farmoyishiga viloyatlar emas, balki, o'zining yonidag'i amirlari ham quloq solmaydi. Bunda hokimiyatdan faqat ismigina qolg'on. Butun hukumat ishlari amirlar qo'lida bo'lib, Sulton Ali Mirzoning hech bir ahamiyati yo'q. Hatto buning yeydig'on ovqotin ham amirlar o'lchab beradilar. Tilaganicha osh, oshab – ichish o'z ixtiyorida emas. Kuniga go'sht berganlarida bir put go'shtni kuchiga beradilar. Ming mashaqqat bilan o'shani ham kuchga oladig'on bo'lg'on. Ammo hokimiyat masalasi tamomi bilan amirlar qo'lida bo'ladi. Binoiy ham Sulton Ali Mirzoning ahvoli tang, hokimiyat buning ixtiyorida emasligin yozadi. Movarounnahrning markazida bo'lg'on xonning ahvoli shu bo'lg'ondan so'ng, markazdan yiroq bo'lg'on Farg'ona,

Buxoro kabi viloyatlarning qanday bo'lishlig'i ma'lum. Movarounnahrda savdo sarmoyasi o'sgan vaqtida xalq ko'pgina, bular shubhasiz mustamlaka hisobig'a yashab ulardan ketirilgan boyliq hisobig'a o'sgan. Amir Temur o'ttiz olti yil bo'yi Ozarbayjon, Eron, Shom, Hindiston kabi o'lkalarning boyliqlarin tashig'on. Temurning o'g'li Shohruxdan so'ng mustamlakalıklar ajralg'och, bularning yelkasida tirikchilik qiluvchi Movarounnahr shubhasiz tushuga majbur bo'ldi. Shuning natijasida o'lka maydalandi, hokimiyat janjali kuchaydi. Temur, Shohrux, Ulug'beklar vaqtida vujudga kelgan madaniyat o'zbeklar istilosidanoq yemiriladi Temurlarning so'ngi vaqti hokimiyat uchun kurash, burun vujudga kelgan madaniyatni yemirish bilan o'tdi. Bularning so'ngi vaqtin o'sha Temurlardan bo'lg'on va bular orasida eng mustaid hisoblang'on Bobir Mirzo o'zi yozadi. Bobinomasida bu xususlarida tafsilli ma'lumot beradi. Buning yozishig'a qarag'anda, mamlakat g'oyat mayda qismlarga bo'lingan, Hisor tomonlarda bir to'qtovsiz urushlar bo'lib turg'on.

ADABIYOTLAR

1. Абуғозий. Шажараи турк. Т.: «Чўлпон», 1992 – Б 187.
2. Mahmud Iban-i-Amir Wali. Bahrul-Asrar. Academy of Sciences, 1981– P 332.
3. Tuzuk-i-Temuri. Published by Fadl al-Haqq Bombay, 1908 – P 328.
4. [Ghiyas al-Din Khvand Mir](#). Habibu's-siyar. Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1994 – P 697.